

FENYEGETŐZŐ NEMESÉK

KOCSIS ZSUZSANNA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

1. Történeti szociopragmatika és fenyegetés-kutatás

Jelen tanulmányban a fenyegetés jelenségét vizsgálom középmagyar kori magánlevelezésekben történeti szociopragmatikai keretben. A vizsgálatom célja, hogy bemutassa a fenyegető szándék lehetséges megvalósulási formáit a 16–17. századi magánlevelekben. Kutatásomban a történeti szociopragmatika megközelítései közül a funkciótól a formáig (Sárosi 2003: 443) irányzatot követem, vagyis azt vizsgálom, hogy adott beszélői szándék milyen nyelvi formák segítségével valósul meg. A fenyegetések elemzéséhez a CCSARP vizsgálat szempontjait használom (Blum-Kulka–Olshtain 1984), illetőleg Searle beszédaktus-elméletét (Searle 1976).

Napjainkban a diakrón nyelvészetben szemléletmódváltásnak, vagy ahogyan Sárosi Zsófia fogalmazta meg, hangsúlyeltolódásnak lehetünk tanúi, ugyanis a nyelvi rendszer leírására törekedő kutatások mellett mind nagyobb teret nyernek azok, amelyek vizsgálatuk középpontjába a nyelvhasználatot helyezik (Sárosi 2015: 29). A történeti szociopragmatika a nyelvhasználati formák mögött azok okait s a társadalmi kontextussal való összefüggésüket tárja fel (Culpeper 2010: 76). A kutatók figyelme ezért egyre inkább azon nyelvmlékek felé irányult, amelyek lehetővé teszik az ilyen jellegű vizsgálatokat, azaz – egy nyelvmlék lehetőségeihez mérten – közel állnak a valamikori beszélt nyelvhez.

Az illokúciós aktusok kutatása egyre nagyobb teret nyer a hazai történeti nyelvészetben, s egyre több olyan kutatás indul, amely a nyelvmlékekben kívánja valamely beszédaktus működését megvizsgálni (Kuna 2011; Bácsi 2015; Mohay 2015). Ennek ellenére a fenyegetések jelenségével mind szinkrón, mind diakrón szempontból viszonylag keveset foglalkoztak. Történeti anyagon való vizsgálata hazánkban eddig Ilyefalvi Emese és Varga Mónika nevéhez fűződik, akik némiképp eltérő szempontból, de főként boszorkányperekben előforduló fenyegetéseket elemeztek (Ilyefalvi 2010; Varga 2015). Vizsgálatom célja, hogy egy újabb nyelvmléktípus elemzésével gazdagítsam a fenyegetés-kutatást, s egyúttal tovább árnyaljam a középmagyar kor nyelvhasználatáról alkotott képünket.

2. A fenyegetés beszédaktusa

A fenyegetés beszédaktusát a beszélői szándék alapján (szinkrón megközelítésben) a searle-i modell az **expresszívumok** vagy **kifejezők csoportjába** sorolja (Searle 1979: 15; Szili 2004; Ilyefalvi 2010: 83). Ilyefalvi szerint a diakrón szövegben adatolt boszorkányfenyegetések ezzel szemben – a boszorkányság korabeli szociokulturális felfogásából adódóan – a **deklaratívumok kategóriájába** tartoznak, mivel a közösség tagjai úgy vélték (hittek abban), hogy a boszorkány megnyilatkozása valósággá válik (Ilyefalvi 2010).

A fenyegetések megvalósulása a searle-i meghatározás alapján lehet **közvetlen** vagy **közvetett**. Az előbbi esetben a beszélő mondata szó szerint azt jelenti, amit mond

(pl. *Holnap megverlek!*). Ebben az esetben a beszélő az illokúciós hatást úgy váltja ki a hallgatóból, hogy felismerteti e hatás kiváltásának szándékát (Searle 1997). Ugyanakkor, ahogy Searle is megjegyzi, a jelentés felismerése (avagy kifejezése) nem minden esetben értelmezhető egyszerűen. Egyes esetekben a beszélő által kimondott mondat elsődleges jelentésén kívül rendelkezik egy másodlagossal, melyet a hallgató (szociokulturális) háttértudása segítségével ért meg. A beszédaktusok e csoportját a közvetett beszédaktusok közé soroljuk. A szidalomhoz, feddéshez és kéréshez hasonlóan a fenyegetés is megjelenhet a hétköznapi kommunikációban közvetett módon (pl. *Ezzel a viselkedéssel csúnyán megütheted a bokád.*). A közvetett fenyegetések megjelenése egyfelől a nyelvi udvariasság és udvariatlanság kérdéskörével függ össze (bővebben ld. Kádár–Haugh 2013), és a beszédaktusok közül a durva udvariatlanságok közé számítanak, melyek igen erős homlokzatfenyegető erővel rendelkeznek (vö. Ilyefalvi 2010: 83). A fenyegetések közvetett kifejezésének másik oka a társadalmi kontextus, mivel maga a beszédaktus megvalósulása társadalmilag ugyan kanonizált, tehát a beszélők a történeteknek meghatározott sorozatát látván, azt fenyegetésnek értelmezik, viszont morálisan nem elfogadott, sőt, a társadalom szempontjából elítélendő, büntetendő cselekedet napjainkban és többnyire a múltban is az volt (vö. Varga 2015: 148–52).

3. A kutatás forrásai, kérdések

Kutatásom során hét forráskiadás betűhű és normalizált átiratban jelentet le-
vélközlését használtam fel. A kiadványok anyagából összesen 600, 16–17. században keletkezett magánlevélben kerestem a fenyegetés jelenségét. Forrásként a következő szövegi kiadások szolgáltak: a Telegdy (Eckhardt 1944)¹ és a Máriássy család (Darvas 2006)² leveleiből összeállított gyűjtemények, Nádasdy Tamás házastársi és családi levelezéséből készült válogatás (Vida 1988)³, Pálffy Katalin (Ötvös 1991)⁴ és Lobkowitz Poppel Éva levelezései (Kincses 1993)⁵, Svetkovics Katalin levelei (RML 3., kiadja Terbe 2010)⁶, valamint a Középkori leveleink 1541-ig című gyűjtemény (Hegedüs–Papp 1991)⁷.

A leveleket író személyek egy társadalmi osztályhoz, a nemességhez tartoznak. Jelen kutatásban nem vizsgáltam más társadalmi csoportok, például a katonák, jobbágyok, polgárság stb. leveleit, mivel a missziliseken korábban végzett beszédaktus-kutatások azt mutatták, hogy a szociokulturális háttér nagymértékben kihat arra, hogy mely beszédaktusok jelennek meg a szövegben (vö. Krepsz 2015: 164). Ebből kifolyólag, valamint az általam vizsgált beszédaktusok száma és a vizsgált misszilisek mennyisége alapján (hiszen 600 levél elenyészőnek mondható a többeszes nagyságrendben ránk maradt misszilis-mennyiséghez képest) nem áll módomban, sem pedig szándékomban minden misszilisre vonatkozó általános megállapításokat tenni. A fenyegetéssel kapcsolatos

¹ Továbbiakban Eck.

² Továbbiakban RML 2.

³ Továbbiakban ML.

⁴ Továbbiakban PKL.

⁵ Továbbiakban RMTF.

⁶ Továbbiakban RML 3.

⁷ Továbbiakban RML 1.

következtetéseim a nemesi levelekre, ezen belül a vizsgált korpuszra vonatkoznak, s kiindulópontjául szolgálhatnak további kutatásoknak.

A vizsgált anyaggal kapcsolatban a következő kérdéseket tettem fel:

- i) Hogyan jelenik meg a fenyegetés jelensége a misszilisekben?
 - a) A fenyegetés mint beszédaktus megjelenik-e a középmagyar kori levelezésekben?
 - b) Ha igen, hogyan valósul meg?
- ii) Amennyiben fenyegetés történik, ki fenyeget kit?
 - a) Mutakozik-e különbség a fenyegetésekben a társadalmi nemek, szerepek, a hierarchiában elfoglalt helyek között?
 - b) Ha igen, ki fenyeget, vagy ki fenyeget gyakrabban?
- iii) A levelekben adathozható fenyegetések a searle-i taxonómia alapján a beszédaktusok mely típusába sorolhatók?
 - a) Bármely típus köthető-e nemhez vagy társadalmi szerephez, társadalmi pozícióhoz?

4. Fenyegetések a magánlevelekben

4.1. A beszédaktus azonosításának lehetőségei

Az általam vizsgált levelekben 31 alkalommal, vagyis a korpusz 5,5%-ában sikerült a fenyegetés beszédaktusát adathoznom. Ez az érték a boszorkányperek viszonylag gazdag fenyegetés-anyagához viszonyítva kevésnek tűnhet. Véleményem szerint két oka van az arányok eltérésének. Egyfelől a szövegtípus, illetve a szöveg keletkezésének körülményei. A perekben ugyanis a boszorkányságot bizonyító érvek között lehetett a vádlott („beteljesülő”) fenyegetőzése (vö. Ilyefalvi 2010, Varga 2015). Egy levélben ez a funkció azonban elmarad.

Másfelől elképzelhetőnek tartom, hogy a levelekben ezeken felül vannak még fenyegetések, melyeket nem sikerült azonosítanom a történeti pótkompetencia ellenére sem, mivel egy olyan történeti háttértudásra épülnek, amely a szinkrón beszélők számára elérhetetlen.⁸ A közvetett fenyegetés esetében kulcsfontosságú a közös tudás, mivel a másodlagos illokúciós hatás csupán ennek ismeretében érhető el. A misszilisekben lehetnek olyan fenyegető beszédaktusok, amelyeket a szinkroniában a **burkolt fenyegetés** kategóriájába sorolnánk. Megértésükhöz a szociokulturális tudás mellett szubjektív (közös) háttértudás szükséges, amely háttértudással sokszor csak maguk a levelezőpartnerek rendelkeznek.

4.2. A fenyegetés nyelvi megvalósulása

A vizsgált misszilisekben a fenyegetés ténye számos különböző módon jelenik meg. Előfordulásait egymástól jól elkülöníthető csoportokba rendezhetjük az alapján,

⁸ Bár ismeretünk viszonylag gazdagnak mondhatók a 16–17. század társadalmáról, valószínűleg vannak olyan vonásai, amelyeket mindeztáig nem tártunk föl és ismertünk meg. Véleményem szerint ezek között lehetnek olyan társadalmi szabályok, amelyeknek szerepük van a fenyegetés értelmezésében.

hogy megvalósulásában hogyan vesz részt a levélíró és a címzett. Szerepük a semlegestől a közvetítőtől át a fenyegetettig és fenyegetőig terjedhet. A fenyegetés szövegbéli megjelenése a következő módokon történhet:

a) a levélíró⁹ beszámol egy fenyegetésről;

Illésházi István ír Pálffy Katalinnak arról, hogy Szuhai bírakat fenyeget: *Szuhai ereosen ugrálík, fenegeti, iesztgeti az birakot, nemeteket hoz reajok, fedik velek, de heában mert az úr Isten lancra vetette es nem banthat meg.* (PKL. 3.)

b) a levélíró beszámol egy őt ért fenyegetésről;

Thardassy István Bakics Pálhoz: *Ismég avval kérkezik volt, hogy egy nyaláb szalmával rejám gyűjtja az várat. Bizonnyal üzen te kegyelmed, hogy nyassBan ffythezik (nyársban fizet?) érte.* (RML 1. 87.)

c) a levélíró említi a címzett/címzettek egy harmadik fél ellen irányuló fenyegetését;

Elena priorissza Bocskay Istvánnak: *írja te kegyelmed azt nem győzte várni, hanem rejá írtál az mi jobbágyunkra nagy fenyegetésekkel. Fenyegetted törvénnel és fenyegetted botoddal is.* (RML 1. 62.)

d) a levélíró reagál a címzett fenyegetésére;

Sulyok István Melith Istvánnak: *Aztes az veßeòth penig Az kÿvel meg akarz vernj engem, Mjnenenkor nalad hordoß hogÿ ha Meg akarß vernj legien legien Mjuel,* (Eck. 110.)

e) a levélíró megfenyegeti a címzettet;

Telegdy Pál feleségének, Várday Katának: *Azirt ha ennekem arra ualaßt nem tißeß meg lad hogÿ oljkor nem telliesitem enis be kirisedet, oljkor yutatom eßbedben, hogÿ ingien sem hinnid akor meg mondom oszton hogÿ ezirt legien az* (Eck. 2.)

f) a levélíró továbbítja egy harmadik fél címzett ellen irányuló fenyegetését;

Tárczay Borbála levele anyjához, özv. Tárczay Jánosné Dóczy Sárához: *Azt is monda, hogy jól tudja ő ki dolga ez, hogy kegyelmed oda nem akar menni. De Isten, Szent Mihály őtet úgy segélje, hogy ha el nem még még két esztendeig is az pénzt olvasák, kit ő ad. De, ha el még az szerzet napnak előtte teljességgel meg adja mind az ötezer forintot.* (RML 1. 27.)

g) a levélíró egy harmadik felet fenyeget meg a címzetten keresztül;

Batthyány Ferenc levele Batthyány Kristófnak: *Azért írd meg a Wojkovicsnak, hogy kész legyen, mert ha nem leszén, bizony megdúlatom az én jobbágyaim káráért.* (RML 1. 182.)

⁹ Jelen kutatásban levélíró alatt nem a szöveget fizikálisan létrehozó személyt (kezet), hanem annak a mindenkori megfogalmazóját (fejet) értem.

Az e) és g) kategóriák esetében a fenyegetés mint beszédaktus, míg az a), b), c), d), f) típus pedig a narráció részeként szerepel a szövegben. Leggyakrabban a címzett levélíró általi fenyegetése (e) volt adatolható a vizsgált misszilisekben (31 fenyegetésből 17).

A vizsgált korpuszban egyaránt találunk közvetlen fenyegetéseket (pl. Sibirk Osvát levele Nádasdy Tamáshoz: *Kérlek az Istenért, hogy kegyelmed tegyen eleget fogadásodnak, mert tudott az én erkölcsömet, hogy ha megbúsulok vagy téged, vagy atyádat meg kell nyomorítanák.* [RML 1. 105.]) és közvetetteket is (Svetkovics Katalin Batthyány Boldizsárnak: *ha pedig kívül bántásom leszen, oly oltalmazót keresek, ki megoltalmaz* [RML 3. 49.]). A közvetett fenyegetések megértésében, mint azt korábban említettem, általában a szociokulturális ismereteink segítenek. Egyes esetekben azonban a válaszlevelek (ha fennmaradtak/ismertek) vagy a történelmi események (amennyiben rögzítette valaki a felek cselekedeteit) is segíthetnek az értelmezésben. Sulyok István a következőket írja Melith Istvánnak: *az mjnth kd Iria hogj Ruth dolog es haßontalan egj mas keößeöth Az feniegetes Mjuelhogj egikeönk sem fel masikunktul* (Eck. 109.). Első olvasatra (s a levél teljes szövegében) az idézett rész tűnhet úgy, mint a fenyegetés megemlítése – a felek a fenyegetésről beszélgetnek a levelekben. A történelmi háttér (a felek perlekedésének kezdete), valamint a kommunikációs kontextus alapján (a rákövetkező levélben már a küldő közvetlenül megfenyegeti a címzettet) nem zárhatjuk ki, hogy a fenyegetésnek már ez a megemlítése is tulajdonképpen maga a beszédaktus, de még közvetett formában.

A fenyegetés e két típusa között az előfordulások mértékében is eltérést tapasztalhatunk. Gyakoriságukat tekintve a közvetlen fenyegetések előfordulása nagyobb arányú a korpuszban, mint a közvetetteké. 21 esetben közvetlen, 10 esetben közvetett formájában valósul meg a beszédaktus a misszilisekben.

Az általam vizsgált misszilisek többségében a fenyegetések nem önmagukban, hanem egy másik beszédaktussal, leginkább kéréssel (például Nádasdy Márton Batthyány Ferenchez: *De kérek szerelmes uram, hogy add meg, mert ha meg nem adod, nincs mit tennem, hanem törvénnyel kell keresnem kegyelmedet érte.* [RML 1. 125.]), vagy utasítással (például Telegdy Várdaynak: *De maßer ßebet irj nam [egj] ugjan holdal uagion Dejak inas Vardaban. Mert enis ollian ualaßt teßek, ha ugj irß ezutannis.* [Eck. 16.]) együtt jelennek meg. Szerepük ilyenkor az, hogy segítsék a másik beszédaktusban megjelenő szándék elérését saját illokúciós hatásuk (ijesztés, megfélemlítés) kiváltásával.

A fenyegetések nyelvi realizációja nagyban függ közvetlen vagy közvetett jellegüktől. A közvetlen fenyegetések szerkezete a CCSARP vizsgálat (Blum-Kulka–Olshtain 1984) szempontrendszer alapján két egységre bontható. Az első szakasz az előfeltétel, amellyel a fenyegetett kiváltotta a fenyegetési szándékot (*De, ha másszer ünnön kezével nem ír, avagy ha keze írását nem veti a levélre*, Nádasdy Tamás fiának Kanizsai Orsolyán keresztül [ML. 193.]). Ezt követi a következmény, amit viselkedésével a fenyegetett kiváltott, s amiből kára származik. Direkt fenyegetés esetében ezt a fenyegető hajtja végre, a szövegben jelen vagy jövő idejű ige, leggyakrabban kijelentő módban egyes szám első személyben jelenik meg (*semmit sem küldök, sem vüszök neki.* [ML. 193.]). Közvetett fenyegetések esetében szintén jelen vagy múlt idejű ígét használ a fenyegető, de tárgya nem a fenyegetett (*ha pedig kívül bántásom leszen, oly oltalmazót*

keresek, ki megoltalmaz [RML 3. 74.]). Amennyiben nem a levélírója a fenyegető, csupán közvetíti a fenyegetést, a beszédaktus megvalósulhat úgy, hogy az előzmény szakasz az előzőkhöz hasonlóan megjelenik, de el is maradhat. A következményt kifejező szakasz egy, a kommunikáció hangzó vagy írott formáját kifejező igével kezdődik (*megmondjad neki, írd meg*), de nem fejezi ki expliciten az illokúciót (tehát nem a *fenyeget* igét használja a levélíró).

Ha a misszilisben a levélíró beszámol egy öt vagy mást ért fenyegetésről, a nyelvi megformálás szerkezete némileg módosul. A fenyegetést kiváltó ok nem szerepel a szövegben, helyette a legtöbb esetben az illokúciót megjelenítő (*fenyegette, fenyegetsz*) vagy valamely a beszédre mint cselekvésre utaló ige áll (*hozzáfűzi, mondta, kérkezik*) a történet narrációjának megfelelő időben, számban és személyben. Ezt követi a fenyegetés tartalma, vagyis hogy a fenyegető mit tervez tenni közvetett fenyegetés esetén, hogy minek a bekövetkeztét kívánja.

4.3. Nemesi fenyegetések a searle-i modell szempontjából

Kutatásom során arra a kérdésre is megpróbáltam választ kapni, hogy a misszilikben megjelenő fenyegetések a beszédaktusok rendszerében hová helyezhetők el. Napjainkban több beszédaktus-elmélet létezik, amelyek különböző lehetőségeket kínálnak az általam is vizsgált jelenségek besorolására. Mivel jelen vizsgálattal a korábbi magyar fenyegetés-kutatásokhoz kívántam kapcsolódni, ezért tanulmányomban a fenyegetéseket a searle-i taxonómia alapján osztályozom.

A fenyegetésekkel is foglalkozó beszédaktus-kutatások (Szili 2004; Ilyefalvi 2010) megállapításai arra engedtek következtetni, hogy a misszilikben, az élőbeszédhez hasonlóan, az expresszívum típusú fenyegetések jelennek meg. A boszorkányperek elemzésének eredményei alapján pedig annak a lehetősége sem volt kizárható, hogy néhány esetben deklaratívumok is előfordulnak a vizsgált szövegekben. A két kategória adathozható is volt a levelekben, a következőkben erre hozok példákat.

Expresszívumnak minősíthető Batthyány Ferenc Batthyány Kristófhoz írt levelének részlete: *csodálatos dolog én nálam az, hogy te azt fenyegetsz, ki nem fél tőled* (RML 1. 186.) Batthyány Ferenc itt egyfelől reagál unokaöccsének korábbi fenyegetésére, másfelől kifejezi saját véleményét a helyzetről és megítélését Batthyány Kristóf viselkedéséről (*csodálatos dolog én nálam*). A bán reakciója alapján feltételezhetjük, hogy valószínűleg maga is közvetett fenyegetésként értelmezte Kristóf levelét.

Deklaratívum a levelekben Batthyány Kristóf Batthyány Boldizsár felé közvetített üzenete, amiről Svetkovics Katalin számol be: *k. azt mondotta volna, hogy k. az másik fiát megátkozta és megholt, ezt is meg átkozja k., hogy ez is meghaljon* (RML 3. 33). Batthyány Kristóf itt azzal fenyegeti fiát, hogy ha halálos átkot mond fejére, az beteljesedik, mint másik gyermeke esetében is történt.¹⁰

Az expresszívumok és deklaratívumok tehát jelen vannak a korpuszban, de kis számban (7 esetben adatolt). A levelek többségében ugyanis (24 misszilis) nem a főnti

¹⁰ Batthyány Kristóf Gáspár nevű fia valóban fiatalon hunyt el. A sokakkal veszekedő apa, aki feltehetően fiával is viszályban volt, kijelentése alapján meg is átkozhatta. Nem kizárt, hogy Batthyány Gáspár 1560-as években bekövetkezett halála egy ilyen veszekedés idején történt, ami alapján Batthyány Kristóf hihette az átok beteljesülését.

két csoportra jellemző viselkedés valósult meg, hanem egy harmadik. A misszilisek jelentős részében a fenyegetők kötelezték magukat a kimondott (leírt) dolgok megtételére, így az általuk megvalósított beszédaktus a komisszívumok csoportjába sorolandó.

Telegdy Pál Várdy Katának írt fenyegetése jól szemlélteti a komisszívum típus megvalósulásának módját: *De maßer ßebet irj nam [egj] ugjan holdal uagion Dejak inas Vardaban. Mert enis ollian ualaßt teßek, ha ugj irß ezutannis.* (7.) A fenti fenyegetés a következő módon elemezhető: a megnyilatkozás propozíciós tartalma a hallgatóval kapcsolatos olyan esemény, mely nem áll annak érdekében. Telegdy levelében érthetjük ez alatt azt, hogy a férj sértő, durva vagy a kor elvárásainak nem megfelelő levelet ír a feleségnek, esetleg nem ír meg fontos információkat, híreket stb.¹¹ A beszédaktus előkészületi feltétele, hogy a benne foglalt állítás a levél írójától függ. Ez egyértelműnek mondható, hiszen Telegdy döntése, hogy ír-e a feleségének. Az állítás irányultsága ebben az esetben „világ a szóhoz”. A férj azt állítja, nem fog írni Várdyknak, s ezt meg is cselekszi. A beszédaktus ösztintességi feltételében pedig kötelezi magát a beszélő valami megtételére, jelen esetben arra, hogy nem ír leveleket.

4.4. Öszinte és álfenyegetések

Searle rendszerezésében az ösztintességi feltétel fontos szerepet játszik, vagyis annak a megítélése, hogy a beszélő hogyan viszonyul az általa tett beszédaktushoz. Searle szempontja alapján az expresszívumban az ösztintesség feltétele dominánsan van jelen, de a deklarációban (a világ megváltoztatása) és a komisszívumokban (valaminek a megtételére való elkötelezés) is szerepet kap (vö. Szili 2004, Searle 2009, Ilyefalvi 2010). Azonban a feltétel vizsgálatánál fontosnak tartom megkülönböztetni a textuális, illetőleg a szituációs kontextust. Véleményem szerint ugyanis a fenyegetések egy csoportjánál a feltétel csak a szövegen belül érvényesül, kilépve abból, illetve tágabb kontextusban szemlélve már nem.¹²

A kontextusok közti különbség szem előtt tartása azért fontos, mivel az olyan társadalmilag elítélt beszédaktusok esetében, mint a fenyegetés, segítheti annak a szövegben való megjelenését. Hiszen abban az esetben, ha a szituáció egyértelművé teszi, hogy a beszédaktus mögött nincs valós szándék, a beszélőnek kevésbé kell tartani a hallgató (és megfigyelők) esetleges negatív reakciójától, így nagyobb eséllyel alkalmazza a beszédcsелеkvést.

Nyelvemlékek esetében az ösztintességi feltétel vizsgálata nehéz, hiszen gyakran csak a textuális kontextus adott, a szituációról viszont hiányosak az ismereteink. A misszilisek esetében segítségünkre lehet a levelezés többi eleme vagy a történetírás által

¹¹ Mai szemmel talán ez a fenyegetés kevésbé tűnhet jelentősnek, ugyanakkor a kor társadalmi szokásainak és kommunikációs lehetőségének a fényében, ha nem is a legsúlyosabb, de hatásos lehetett. A kommunikációs kontextusból, vagyis a levelezés többi eleméből pedig tudjuk, hogy hatással is volt a fenyegetettre.

¹² A szinkrón nyelvhasználatban számos olyan példát találunk, amikor a komisszívum típusú fenyegetések ösztintessége a szituációs kontextusban már megkérdőjelezhető vagy egyszerűen hiányzik. Ilyenek például a gyermekjátékok közben tett tréfás fenyegetések (pl. *Leharapom a füled!*), amelyekről nehezen képzelhetjük el, hogy a beszélőnek szándékában áll megcselekedni a mondottakat. A fenyegetések e csoportját nevezhetjük álfenyegetésnek.

rögzített adatok, amelyek segítségével rekonstruálhatjuk a felek közti eseményeket, a személyes és érzelmi kapcsolatot. A korpusz anyagában több olyan fenyegetés van, amelyről a kontextus alapján kiderült, hogy a felek valóban kötelezték magukat a cselekedetek megtételére (például: *De kérlek szerelmes uram, hogy add meg, mert ha meg nem adod, nincs mit tennem, hanem törvénnyel kell keresnem kegyelmedet érte.* [RML I. 125.] vagy *és ne mongy énnekem, hogy nem marad Boldizsár uramtól, mert ha azt mondd, Isten tudja, hogy ottan Reád panaszolok neki, hogy megbüntessen* [RML 3. 49.]), illetve olyan esetekről számolnak be, ahol a fenyegető ezt tette (*te kegyelmed azt nem győzte várni, hanem rejá irtál az mi jobbágyunkra nagy fenyegetésekkel. Fenyegetted törvénnyel és fenyegetted botoddal is* [RML I. 62]).

A korpusz egy levelében a fenyegetés őszintesége azonban megkérdőjelezhető. Kanizsay Orsolya írta Nádasdy Tamásnak: *De jól meglássa nádorispán uram is, mint jű haza, mert nyilván csak kevély nádrispánné asszonyra talál* (ML. 60.). A házaspár közismerten jó viszonya mellett a misszilis teljes szövegéből is arra következtethetünk, hogy a fenyegetés nem valódi, a feleségnek nem áll szándékában kevélykedni férjével, inkább a levelezés tréfás hangvételét folytatva incselkedik vele (erre utalnak a levelezés későbbi elemei is).¹³

4.5. A társadalmi hierarchia és a nem hatása a fenyegetések megjelenésére

Kutatásomban a fenyegetések leírása mellett a különböző társadalmi tényezők és a beszédaktus használata közti összefüggéseket is kerestem. A társadalmi nem, illetve a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíció esetében a fenyegetések használatában mintázatok kialakulását figyeltem meg.

Az általam azonosított fenyegetések egyik vagy másik nemnél való megjelenésének gyakoriságában különbség mutatkozik, ugyanakkor ez még a korpusz összetételéből is adódhat.¹⁴ Az adatolt fenyegetések módjában azonban érdekes különbség mutatkozott a két társadalmi nem között. A férfi levelezőknél a közvetlen fenyegetések száma nagyobb volt, összesen 18 alkalom (például Gáspár doktor írta levelében Nádasdy Tamásnak: *Isten Veled, és ha szeretsz válaszolj azokra, amiket főntebb érintettem, Egyébként ez az utolsó levelem Önhöz* [ML. 45.]). A közvetett fenyegetések száma jóval kisebb, mindössze 6 esetben jelenik meg (például Sulyok István Melith Istvánnak: *Ideje hogý ket penýt attam volna en teneked, ha azt az zakalotlan emberth kith nem esmertel de ez vtan*

¹³ A levelezés folytatásában nem találunk nyomot arra, hogy Nádasdy fenyegetésnek vette volna felesége szavait. A kommunikáció köztük a korábbiaknak megfelelő hangnemben zajlik, szidást, feddést, bocsánatkérést az asszony viselkedésére nem találunk. Nádasdy Tamás többi leveléből egyértelmű, hogy egy ehhez hasonló valós helyzetre reagálna (vagy dühösen, vagy bocsánatot kérve). A levél közvetlen környezetében reakciónak nyoma sincs, a későbbi levelek témája Orsika egészsége és a férj aggodalma a feleségért.

¹⁴ A korpuszban a fenyegető személyek többnyire férfiak voltak. Összesen 26 esetben származott a fenyegetés férfitől és csak 5-ben nőtől. Ugyanakkor ebből még nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a férfiak gyakrabban fenyegettek, mivel a vizsgált csoportban egyelőre a női levelezők száma kisebb. Feltételezhető, hogy a korpusz összetételének következménye az is, hogy a fenyegetések is inkább a férfiak ellen irányulnak. 24 esetben volt férfi a beszédaktus címzettje és mindössze 7-szer nő.

Sulyok Istwannak Ismerd Lenj es nem Baratodnak tarchad, [Eck. 110.]). A női levelezők esetében a két típus száma majdnem egyezett, 3 közvetett fenyegetés (például Bocskay Ilona Bocskay Istvánhoz: *Jó válasz várok ez levélre, mert aztán én e[s] másképpen látok hozzá* [RML 1. 62.]) és 2 közvetlen (Svetkovics Katalin Márton sáfárnak: *és ne mongy énnekem, hogy nem marad Boldizsár uramtól, mert ha azt mondog, Isten tudja, hogy ottan Reád panaszkolok neki, hogy megbüntessen* [RML 3. 49.]) volt adatolható a korpuszban. A fenyegetés irányát tekintve, vagyis hogy melyik társadalmi nem tagja melyik társadalmi nemet fenyegette meg, a következőt találjuk. Nő ellen irányuló női fenyegetés nem volt, férftól származó hét (ebből 5 Telegdy Pál Várdy Katának írt levelében). Férfakkal szembeni női fenyegetésből 6-ot adatoltam (például Lobkowitz Poppel Éva fiának, Batthyány Ádámnak írt fenyegetése: *mert az jól tudod fiam, hogy az várad népe helyett más lészen, de édes húgod helyett soha más nem lészen* [RMTF. 27.]), férfiktól származóból pedig 18-at (például Tatay István Telegdy Pálnak: *Ha ide nem Jótel Vram engem nem remelem hogy las* [Eck. 97.]).

A korpuszban szereplő 31 fenyegetésből 15 a hierarchiában alacsonyabb helyzetben lévő személytől származik.¹⁵ Ezek közé sorolható például Sibrik Osvát Nádasdy Tamás nádor felé irányuló megjegyzése: *Kérlek az Istenért, hogy kegyelmed tegyen eleget fogadásodnak, mert tudott az én erkölcsömet, hogy ha megbúsulok vagy téged, vagy atyádat meg kell nyomorítanák*. (RML 1. 105.). A beszédaktus közvetett vagy közvetlen mivolta a hierarchiában elfoglalt pozíciótól nem állt összefüggésben. A fenyegetések kétharmada közvetlen volt függetlenül attól, hogy a fenyegető társadalmi pozíciója magasabb (Batthyány Ferenc Batthyány Kristófon keresztül egy familiárisnak: *de megmondmondjad neki bátor, hogy míg olyan lovat nem hoz, ki énekem való volna, addiglan bátor higgye, hogy innét el nem megyen, ha soha jót nem hozhat, soha el nem megyen innét*. [RML 1. 191.]), hasonló (Sulyok István Melith Istvánnak: *Aztes az vefseòth penig Az kyvel meg akarz vernj engem, Mjndenkör nalad hordoß hogÿ ha Meg akarß vernj legien Mjuel, merth enis En is...bißonios legÿ benne hogy nalam viselem* [Eck. 110.]), vagy alacsonyabb (Nádasdy Márton Batthyány Ferenchez: *De kérlek szerelmes uram, hogy add meg, mert ha meg nem adod, nincs mit tennem, hanem törvénnel kell keresnem kegyelmedet érte*. [RML 1. 125.]).

1. táblázat:

A levelek csoportosítása gender- és hierarchikus szempontok alapján

	a fenyegető hierarchikusan felül	a hierarchia egyenlő	a fenyegető hierarchikusan alul
nő fenyeget nőt			
nő fenyeget férfit	2, 30		3, 18, 28, 31
férfi fenyeget nőt	4	16	6, 7, 8, 9, 10
férfi fenyeget férfit	5, 15, 17, 24, 26, 27	12, 13, 14, 19, 20, 29	1, 11, 21, 22, 23, 25

¹⁵ Ez az arány a korszakról való ismeretünk alapján meglepően nagynak tűnik. Pontos oka jelenleg még nem meghatározható, ehhez a korpusz bővítése, illetve más társadalmi osztályok tagjai által írt levelek vizsgálata szükséges.

5. Kitekintés

Jelen kutatásban egy kisebb korpusz alapján igyekeztem felvázolni azt, hogyan valósult meg a fenyegetés beszédaktusa a 16–17. századi nemesi misszilisekben. A vizsgálat célja egyfelől a történeti beszédaktus-elemzések anyagának a gazdagítása volt, másfelől egy átfogó kutatás terveinek felvázolása és megvalósításának első lépése. A továbbiakban célom a korpusz bővítése, elsősorban a vizsgált magánlevelezések számának növelésével, valamint más társadalmi rétegek levelezésének bevonásával, hosszútávon pedig egy, a fenyegetéseket fókuszba helyező szociopragmatikai adatbázis létrehozása.

Források

- Eck. = Eckhardt Sándor 1944: *Két vitéz nemesúr – Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről*, Budapest, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem.
- ML = Vida Tivadar 1988: „*Szerelmes Orsikám...*” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése* (Magyar Levelestár), Budapest, Szépirodalmi.
- PKL = Ötvös Péter 1991: *Pálffy Kata leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606*, Szeged, Scriptum KFFT.
- RML 1. = Hegedűs Attila – Papp Lajos 1991: *Középkori leveleink 1541-ig* (Régi Magyar Levéltár 1.), Budapest, Tankönyvkiadó.
- RML 2. = Darvas Anikó 2006: *Huszonöt levél a 16. századból* (Régi Magyar Levéltár 2.), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- RML 3. = Terbe Erika 2010: *Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelei 1538–1575* (Régi Magyar Levéltár 3.), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- RMTF = Kincses Katalin 1993: „*Im küttém én orvosságot*” (*Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1644*) (Régi Magyar Történelmi Források 3.), Budapest, ELTE Középkori és Koraújkorai Tanszék.

Hivatkozások

- Bácsi Enikő 2015: *A kérészi szándék megjelenítési módjainak vizsgálata egy 16. század második felében folytatott házastársi levelezésben*, in P. Kocsis Réka – Szentgyörgyi Rudolf szerk.: *Anyanyelvünk évszázadai* 1, Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszék.
- Blum-Kulka, Shoshana – Olshtain, Elite 1984: Requests and Apologies: A CrossCultural Study of Speech Act Realization Patterns (CCSARP), *Applied Linguistics* 5/3: 196–213.
- Culpeper, Jonathan 2010: *Historical sociopragmatics*, in Jucker, Andreas H. – Taavistainen, Irma eds.: *Historical Pragmatics. Handbooks of Pragmatics* 8, Berlin, Mouton de Gruyter, 69–96.

- Ilyefalvi Emese 2010: „[...] *akar mi lellyen benneteket mingyart Emberre gyanakoztok*”. *Boszorkányfenyegetések pragmatikai elemzése*, in Székely Tünde szerk.: *XI. Rodosz konferenciakötet*, Kolozsvár, 75–92.
(http://www.academia.edu/3171167/_akar_mi_lellyen_benneteket_mingyart_Emberre_gyanakoztok_Boszork%C3%A1nyfenyeget%C3%A9sek_pragmatikai_elemz%C3%A9se...whatever_may_happen_you_suspect_people_Pragmatic_Analysis_of_Whitch_Threats_.In_XI._Rodosz_konferenciak%C3%B6tet_szerk._Sz%C3%A9kely_T%C3%BCnde_Kolozsv%C3%A1r_2010_75_92 – letöltés ideje: 2016. február 25.)
- Kádár, Dániel Z. – Michael Haugh 2013: *Understanding Politeness*, Cambridge, Cambridge, University Press, 81–106.
- Krepsz Valéria 2015: A kérés beszédaktusai középmagyar kori főnemesek és közrendűek levelezésében, *Magyar Nyelv* 111, 162–74.
- Kuna Ágnes 2011: *A 16–17. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtipológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális kognitív keretben*, Bölcsészdoktori disszertáció, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Mohay Zsuzsanna 2015: A nehezteléstől a sértésig. A rosszellás pragmatikája a középmagyar kori magánlevelekben, *Magyar Nyelv* 111, 174–89.
- Sárosi Zsófia 2003: Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben, *Magyar Nyelv* 99, 434–48.
- Sárosi Zsófia 2015: Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben, *Magyar Nyelv* 111, 129–47.
- Searle, John R. 1976: A classification of illocutionary acts, *Language in Society* 5, 1–23.
- Searle, John R. 1979: *Expression and meaning*. Cambridge University Press, Cambridge, 1–29.
- Searle, John R. 1997: *Közvetett beszédaktusok*, in Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás szerk.: *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*, Budapest, Osiris, 62–81.
- Searle, John R. 2000: *Elme, nyelv és társadalom*, Budapest, Vince.
- Searle, John R. 2009: *A beszédaktusok típusai: nyelvfilozófiai tanulmány*, Budapest, AKTI–Gondolat.
- Szili Katalin 2004: *Tetté vált szavak*, Budapest, Tinta.
- Tátrai Szilárd 2011: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítésben*, Budapest, Tinta.
- Varga Mónika 2015: „Ezen szódnak ura légy!” – Megszólalásokról boszorkányperekben, in Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna szerk.: *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.